

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 2: [94 (477)+ 342.2 (477)]

О.В. Пономаренко

РЕЛІГІЙНІ ЧИННИКИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Дана стаття присвячена проблемі взаємовідносин релігії й політики України у різний історичний час.

Ключові слова: релігія, політика, суспільство, українське державотворення.

В умовах демократичного суспільства, в якому жодна політична сила не здатна запропонувати загальнооб'єднуючої ідеології, особливого сенсу набувають моральні цінності, якими саме й є вартості релігійні. На сьогоднішній день науковці, зокрема О. Крижанівський, М. Михальченко, С. Плохій [1], засвідчують, що доки в суспільстві буде наявна різниця в інтересах, цілях – доти будуть існувати ідеології. Але хоча демократизм і передбачає плюралізм в ідеологіях, єднати українське суспільство може національна ідея, яка в умовах втрати не лише національних, але і духовних орієнтирів, ґрунтуючись на християнських нормах моралі, відображаючи загальнонаціональні цінності, повинна стати дороговказом для нації.

Релігія протягом історії завжди відігравала значну роль у процесі формування держав-націй. І на сьогодні релігійний чинник є вагомим соціокультурним аргументом у визначенні національних чи регіональних тотожностей. Однак роз'єднаність церкви в Україні, з одного боку, і відсутність єдності серед політиків, з іншого боку, сприяє нестабільності в суспільстві.

Через те що владні групи виявляють свою безпорадність у політиці, перед соціумом постає питання, як діяти в умовах нестабільності. Отже, особливої значимості набувають заклики орієнтуватися на вічні цінності.

Моральні цінності, що проповідує церква, — високі, однак внутрішні конфлікти підривають авторитет даного інституту. Ідею єдності українських церков висловлюють переважно богослови. Вона звучна в творах митрополита Андрія Шептицького й патріарха Йосипа Сліпого [2]. Останнім часом таку думку висловлює глава УПЦ КП Філарет (Денисенко) [3]. Однак протилежної думки дотримуються релігієзнавці А. Колодний, П. Яроцький, Б. Лобовик, стверджуючи, що, «оскільки Україна є поліконфесійною, то національної єдності тут можна досягти лише за умови дотримання принципу світоглядного і релігійного плюралізму» [4].

Релігія з політикою завжди була тісно пов'язана. Отже, враховуючи це, ставимо за мету через політичний контекст в історичній ретроспективі проаналізувати релігійний чинник та його вплив на українську політику, послуговуючись при цьому працями В. Андрущенка, А. Колодного, Б. Ломовика, О. Шуби, П. Яроцького як методичним орієнтиром.

Будь-яке становлення політичного суверенітету неможливе без обов'язкового врахування фактору існування релігії і формування певного ставлення до нього. Взаємини між церквою та державою являють собою елемент, неодмінно притаманний утворенню національних суспільств. Як зазначає митрополит УПЦ МП Володимир, «державна і церква – співробітники у справі служіння людині» [5]. Однак така теза крізь призму історії сприймається по-різному.

У православній традиції переважає візантійський спадок «симфонії влад» між церквою та державою. У модерні часи це вчення хоча й визнавало різницю між політикою і релігією, дотримувалося позиції, що ці дві влади є поєднаними, як божественна та людська природа. Ця традиція часто виявляла себе у взаємопроникненні Церкви і держави. Згідно з принципом «кого царство, того й релігія» відбувалася територіалізація релігійної належності. Як наслідок, виникали різні варіанти національної релігії. На думку І. Огієнка, «кожна православна церква національна...» [6]. Отже, політика й релігія стояли пліч-о-пліч, а існування релігійної багатоманітності провокувало політичну проблему. Релігійна гомогенність позитивно впливала також на ступінь єдності народу, додаючи йому внутрішньої стабільності. Легітимізувати владу можна було при підтримці своєї релігії.

Чужа ж релігія була засобом, зовсім непридатним для сакралізації своєї влади, тому довгий час вважалося, що встановлення політичного суверенітету включає в себе релігійну однорідність. І аж ніяк не випадковим є те, що українська національна політична думка в особі представників православної полемічної літератури XVI–XVII ст. виникає саме на ґрунті

боротьби з унією, бо саме релігія сприяла соціально-політичному об'єднанню суспільства і узаконенню влади. Наприклад, саме релігійні гасла, що їх виголосив Богдан Хмельницький, аби надати козацькому повстанню легітимності й залучити до нього всі прошарки руського суспільства, допомогли його згуртувати. І навіть така невойовнича верства, як студенти та викладачі Києво-Могилянської академії, влилася в козацько-повстанську армію Б. Хмельницького та ідеологічно зцементувала її.

В умовах суспільно-політичних хитань провідні релігійні діячі цього періоду (П. Могила, Л. Баранович, І. Гізель, І. Галятовський) взагалі намагались доводити зверхність релігії (церкви) як «першої влади» стосовно до світської держави – «другої влади» [7]. Причому в їхніх поглядах простежується навіть ідея ототожнення цих влад. Так Л. Баранович, подібно до арабського мислителя Ібн-Руша, розумів державу як церкву, що будується на принципі добродійства між громадянами. На думку мислителя, держава має особливу душу, як і людина ця душа керує всіма частинами тіла держави, яка бореться за своє існування. «Воюющая Церков, — вважав Л. Баранович, — данным себе Глаголом Божиим паче неже хлебом укрепится... и оружие сие не спасет нас, но сей Меч духовный, Глагол Божий, речет души нашей, спасет твое сем аз» [8]. Орієнтація влади на власний релігійний центр, який уособлює українське духівництво, допомогала як об'єднати суспільство, так і швидко мобілізувати останнє на будь-які політичні зрушення. Втрата в 1686 році церкви на Україні внаслідок підпорядкування Московському патріархату слугувала одним із чинників згасання державотворчих політичних процесів.

Отже, можна зазначити, що народи, які гуртувалися навколо свого державного й сакрального центру, завжди процвітали, а коли визнавали панування чужої сакральної влади, то втрачали згуртованість і згодом зникали. Тому підпорядкування України чи то Польщі, чи то Росії завжди супроводжувалось прагненням з боку останніх не тільки домінувати над політичним простором України, але і асимілювати населення шляхом підпорядкування церкви чи то Римові, чи то Московському патріархові.

Таким чином, в модерну добу шляхом об'єднання суспільства за допомогою релігії, якій надавалась роль сакралізації політичного життя, досягалась мета узаконення влади і встановлення соціально-політичної єдності. Крім того, що релігійна й політична влади були поєднані, взаємо-проникаючи, вони до того ж ще і ототожнювалися одна з одною. Тому втрата свого релігійного центру була тотожна втраті державності.

На сьогодні в Україні законодавчо визначена відокремленість Церкви від держави. Стаття 5 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» прямо фіксує цю норму: «Релігійні організації не беруть участь діяльність політичних партій...» [9].

Суспільство постмодерну, яке, за виразом Ж. Бодріяра, «втрачає трансцендентність, де зникають соціальність і саме розуміння соціальності» [10], вже не має справи з такою релігійною залежністю, як раніше. Воно еманіпується від влади релігії та від різних ідеологій, що претендують вказувати сенс буття. Тому відчувається непевність, інституціональна криза. Як зазначає В. Андрущенко, «...характерним для Українського суспільства є втрата життєвих ідеалів – економічних, соціальних, побутових. Домінантою масової свідомості ... лишається негативізм, який характеризується трьома чіткими емоційно-оцінюючими «не»: недовіра, незадоволеність, невіра в майбутнє» [11].

Політика теж сьогодні переживає процес розчарування з боку суспільства. Якщо раніше прихильність громадськості до нової ідеології завойовувалась шляхом звільнення індивідів від ланцюга релігійних стереотипів, то сьогодні держава стикається з наслідками власних ініціатив, які виливаються в протистояння між державою та роз'єднаними індивідами, котрі зневірилися в політиці. В умовах секуляризованого та плюралізованого суспільства індивіди вже не мають справи з такою винятковою релігійною істиною, і конфесійна належність здебільшого нерозривно пов'язується з національною належністю особи, її національною ідентичністю. Отже, релігійна належність більше ототожнюється з соціально-культурною. Однак, як зазначає Т.В. Євдокимова [12], саме на концептуальному рівні на базі застосування культурно-релігійного світогляду здійснюється інтерпретація економіки, політики, моралі тощо. Тобто світоглядний вимір релігії робить її важливим чинником формування політичної позиції особистості, в той час як політичні переконання впливають із політичних цілей та інтересів. Тому ніякими заходами політичної влади неможливо раптово створити умови для вирішення проблем, які існують для національної й культурної самоідентифікації необхідно, щоб ці умови визріли. І хоча звернення до релігії і є більше актом соціокультурної ідентичності, ніж

.....
результатом духовних шукань, дана ідентичність все більше сприяє ототожненню тієї чи іншої частини українського суспільства зі Сходом чи Заходом.

Специфіка релігійних процесів, що відбуваються нині в нашій державі, характеризується тим, що Україна разом з іншими колишніми республіками Радянського Союзу пережила часи комуністичного режиму або, як наголошує Андрущенко [13], часи імперської політики, коли підтримувалися тісні стосунки між комуністичною владою та православними ієрархами. А російську політичну культуру, як відомо, відрізняє сакралізоване некритичне ставлення до верховної влади, потужні харизматичні інтенції, слабкі елементи індивідуалізму, гострий дефіцит толерантності й культури компромісу, нетерпимість до інакодумства, тобто авторитарно-патріархальний характер.

Отже, в умовах демократії та релігійного плюралізму релігія (в даному випадку йдеться про православну конфесію, кількість громад якої найбільша в Україні) виявилась не готовою опинитися в секуляризованому суспільстві, що саме і змушує православних ієрархів домагатися прихильності політичної влади. Як визнають і самі ієрархи, сучасне православ'я переживає кризу. Постійні внутрішні конфлікти стосовно канонічності, компетентності духовництва, перерозподілу церковних будівель загострювали і загострюють ситуацію донині. Дається взнаки дія різновекторних сил у державній і церковній політиці, яка базується на різній ментальності і філософії буття, що сформувалися протягом багатьох століть.

Українське православне християнство представляють сьогодні УПЦ, УАПЦ, УПЦ КП, і кожна з них претендує на монопольне право опікуватися українським суспільством, тобто спостерігається політизація церкви. У спробі ж залучити церкву до політичного життя О. Шуба [14] вбачає виникнення тенденцію посилення конфесійної спрямованості. Політизація церкви тим небезпечна, що посилюється регіоналізм. Внаслідок зводяться нанівець інтеграційні та комунікаційні можливості релігії, створюються доволі серйозні перепони на шляху формування політичної нації.

Про негативні наслідки політизації релігії достатньо вже описано як в навчальних, так і в різного роду наукових дослідженнях. Але слід зазначити, що релігія в демократичному суспільстві може стати тільки міцною моральною опорою держави, чого, до речі, дуже не вистачає на сьогоднішній день, ані політичному «бомонду», ані українському суспільству взагалі. Як ідеологія, вона ніколи не зможе конкурувати з політичною концепцією в боротьбі за владу. Тому, особливо орієнтуючись на Європу, слід враховувати ту особливість, що в нинішньому суспільстві релігія за умов поваги до індивіда, до його свободи у виборі релігії не повинна здійснювати значний вплив на суспільне життя, але здатна відігравати значну роль як духовна, етична, культурна складова. До того ж, оскільки Україна є поліконфесійною (реалії сьогодення свідчать, що, за даними Державного департаменту в справах релігії, за 2006 рік в Україні діяло 32186 релігійних організацій, що належать до 55 віросповідних напрямів [16], і кількість їх постійно збільшується), то в даному випадку, виокремлюючи якусь одну церкву чи релігійну громаду, можна отримати релігію як дезінтегруючий чинник, який стане джерелом і причиною розколу.

Тому демократичні процеси в Україні сприяють формуванню нових відносин релігії з політикою. Релігійне життя намагається знаходити для себе нові форми. Індивідуалізм, який покладений в основу демократії, актуалізує право. Як наслідок, соціально-політичне пристосування Церкви у публічному житті тяжіє до юридизації: надання статусу юридичної особи, законодавчому забезпеченню її соціального служіння, реституції церковної власності тощо [17], тобто йдеться як про здійснення впорядкування релігійної свободи, так і свободи нерелігійності в секуляризованому нерелігійному суспільстві.

Отже, сучасні відносини між політикою і релігією окреслюють нову конфігурацію, яка сприяє новому осмисленню відносин між державою, релігією та суспільством. Загалом спостерігається 2 шляхи взаємодії: 1) релігійна реставрація суспільства з наступним ототожненням релігії з соціокультурною ідентичністю, 2) пошуки нових форм існування, зокрема юридичне оформлення статусу і ролі церкви.

Проаналізувавши роль релігійного чинника в історичному контексті, можемо зазначити: якщо в модерній Україні релігія не тільки об'єднувала суспільство і сакралізувала владу, а й могла слугувати державотворчою основою, то в сучасних умовах вона постає перед нами переважно як соціокультурний чинник, який при грамотній політиці держави здатний об'єднати суспільство, актуалізуючи вічні моральні цінності добра, любові, справедливості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Крижанівський О., Плохій С. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – К., 1994. – Кн. 3. – 335 с.; Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАНУ, 2001.
2. Шептицький А. Як будувати рідну хату? // Українське відродження і національна церква. – К., 1990. – С. 80.; Ленчик В. Визначні постаті української церкви: митрополит Андрій Шептицький і патріарх Йосиф Сліпий. – Львів, 2001.
3. Патріарх Філарет: Хресною дорогою заради Української Церкви: Присвячується 75 – літтю з дня народження Святішого Патріарха Київського і всієї Русі Філарета. – К., 2004.
4. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б.О. Лобовик та ін.; За ред. А. Колодного, П. Л. Яроцького. – К., 1999.
5. Щеткина Е. Блаженнейший митрополит Владимир: «Каждый имеет свои – неповторимые – отношения с Богом» // Зеркало недели. – 2007. - № 7. – 24 февраля.
6. Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії Української Православної Церкви. – К., 1993. – Т. 1.
7. Машенко С.Т. Українські мислителі XVII – XVIII ст. на Чернігово-Сіверщині. – Чернігів., 2003.
8. Баранович Л. Меч духовный. – К., 1666.
9. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації».
10. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. – М., 2000.
11. Андрущенко В. Організоване суспільство // Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2006.
12. Євдокимова Т.В. Релігія в суспільно-політичному житті України: історія і сьогодення. – К., 2000.
13. Андрущенко В. Організоване суспільство / Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2006.
14. Шуба О.В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). – К. : Криниця, 1999.
15. Борошенець Т. Бог один, а шляхів до нього 55 // Віче. – 2007.
16. Щетина Е. Блаженнейший митрополит Владимир: «Каждый имеет свои – неповторимые – отношения с Богом» // Зеркало недели. – 2007. – № 7. – 24 февраля.

Пономаренко О.В. РЕЛИГИОЗНЫЕ МОТИВЫ В ИСТОРИИ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Статья посвящена проблемам взаимодействия религии и политики в Украине в разные исторические периоды.

Ключевые слова: религия, политика, общество, украинское государственное строительство.

Ponomarenko O. V. RELIGIOUS MOTIVES IN THE HISTORY OF UKRAINIAN STATE-BUILDING

The article is devoted to the problems of interaction of religion and policy in Ukraine.

Key words: religion, politics, society, the Ukrainian nation-building.

УДК 930.2(477.43)»19»(092)

Я.І. Хаврук

ДЕРМАНСЬКИЙ ОСЕРЕДОК В КОНТЕКСТІ РЕЛІГІЙНО-КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КНЯЗЯ В.К. ОСТРОЗЬКОГО

У статті розглянуто дерманський осередок в контексті релігійно-культурної діяльності князя В.К. Острозького.

Ключові слова: дерманський осередок, релігійно-культурна діяльність, князь В.К. Острозький.

У 1602 р. Острозький релігійно-культурний осередок переносить свою діяльність у Дерманський Троїцький монастир. Тут же й організовується друкарня щодо того, з чим це було пов'язано, в літературі існують різні припущення. Чимало дослідників вважали, що це було викликано загостренням міжконфесійної боротьби, пов'язаної із введенням унії. Мовляв, у таких умовах в Острозі осередок не міг нормально функціонувати, тому його й перемістили в більш спокійний та тихий Дермань [1, 2]. Однак така думка видається малоімовірною, оскільки Острог було приватним містом і у своїй резиденції В.-К. Острозький здатний був забезпечити такі порядки, в т.ч. і в плані міжконфесійних відносин, які видавалися йому прийнятними.